

STRALENDE STILTE

van Margrit Irgang zijn eerder verschenen

Zen als levenskunst

Dit ene moment

Ga je eigen weg!

Het geheim van de Vogelberg

MARGRIT IRGANG

Stralende stilte

*Dagboekaantekeningen
van Margrit Irgang*

*Ik dank mijn leraar Thich Nhat Hanh
voor alles wat ik van hem mocht leren.*

Eerste druk, november 2014
© Milinda Uitgevers bv, Rotterdam 2014
Asoka is een imprint van Milinda Uitgevers
Alle Nederlandse rechten voorbehouden

www.milinda-uitgevers.nl

Oorspronkelijke titel: *Leuchtende Stille. Auf der Suche nach dem achtsamen Leben*
© 2013, uitgegeven bij Verlag Herder GmbH, Freiburg im Breisgau.

Vertaling: Piet Hermans
Boekverzorging: Het vlakke land, Rotterdam

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt door
middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
*No part of this book may be reproduced in any form, by print, photo print, microfilm
or any other means without written permission from the publisher.*

ISBN 978 90 5670 331 8
NUR 718, 739

Dag en nacht, wat je ook tegenkomt, is je leven.

Dogen Zenji

Open ruimte – niets heiligs!

Bodhidharma op de vraag van keizer Wu wat zen is

Inhoud

Dagelijks leven. Stilte. Stralen	11
Maart	17
Over het niets zweven	18
De beschadigden en de onbeschadigden	25
Wat is <i>ik</i> ?	30
Geluksmoment	32
April	33
De onzichtbare grondslag van de sympathie	34
Zen in het Westen	36
Geluksmoment	46
Meningsvrij	46
De esoterievalkuil	47
Alles is met alles verbonden	48
Geluksmoment	51
Mei	53
Wat is 'thuis'	54
De thuislozen	58
Mijn corruptiebaarheid	59
Het eerbetoon aan de pijn	60
De sering is uitgebloeid	63
Terug op de berg	64
Wie is ik?	67
Geluksmoment	68

Juni	69
Songs of the wanderers	70
Kunstenaars en kerk	71
Tempel 1	74
Het feest waarop ik niet ben uitgenodigd	75
Geluksmoment	77
Verlangen	78
Geluksmoment	81
Juli	83
De laatste dame van de stad	84
De dingen kijken terug	85
Geluksmoment	89
Kaas	89
De robotrob	92
Regen in de Eifel	94
A.	95
Augustus	99
Het bos zonder bomen	101
Geluksmoment	107
De vreselijke stilte	107
Het vierfasenmodel	109
Fase 1: zich inzitten	109
Fase 2: gemopper	110
Fase 3: nirwana	110
Fase 4: terug in het leven van alledag	110
September	115
Geluksmoment	117
De nacht in Bombay	119
Pioniersgedachten	125

Oktober	127
Geluksmoment	128
In de supermarkt	128
De tijd en de klok	129
Geluksmoment	139
November	141
De wijsheid van de helen	142
Geluksmoment	143
Verlies van sneeuwpret	144
Een kring van stilte	145
Warschaus dagboek	150
Geluksmoment	160
December	161
De onzichtbare verbindingen	162
Tempel 2	167
Kerstavond	168
Geluksmoment	170
Stille post	171
De laatste dode in de stad	172
Januari	175
Waardigheid	176
De zangeres zonder pretenties	179
Wat is zuiverheid?	182
Geluksmoment	184
Duurzaamheid, spaarzaamheid, soberheid	184
Tempel 3	186
Februari	189
Geluksmoment	190

Korte verhandeling over de pest aan iets hebben	190
Korte verhandeling over liefhebben, dus: over pijn	192
De mens van de toekomst	198
Bronnen	203

Twee jaar geleden wilde ik ontdekken welke sporen de beoefening van zen in mijn leven heeft achtergelaten. Ik had dertig jaar zazen beoefend en in de loop van de jaren veel sesshin en cursussen bezocht. Nooit had ik die beoefening met een doel verbonden. Ik zat omdat ik graag zat. Een doel had ik dus, geheel in de geest van zen, niet geformuleerd noch bereikt.

Ik besloot twee jaar lang een dagboek bij te houden om mijn dagelijks leven met zen-ogen te beschouwen. Ik wilde dus niet, zoals dat in de formele zen gebeurt, de beoefening toepassen in mijn leven, maar integendeel in het dagelijks leven de sporen van mijn zenbeoefening vinden. Of ook niet. Daar was ik heel open in.

Van zen hield ik van oudsher vooral daarom, omdat het een spirituele praktijk is die het zonder religieuze instituties kan stellen. Ik heb geen 'bemiddelaar' nodig tussen mij en datgene wat groter is dan mijn kleine ik; de praktijk zelf is de 'bemiddelaar'. Wat ik met behulp daarvan ontdek, is niet vooraf als dogma geformuleerd en daarom altijd nieuw, verrassend en heel persoonlijk.

Het ging me om de nauwkeurige waarneming van wat er gebeurt.

Het al lang uit het spraakgebruik verdwenen zelfstandig naamwoord 'waar' betekende eens 'opmerkzaamheid, oplettendheid, toezicht'; de Indo-Germaanse wortel van het werkwoord 'waarnemen' is 'hoeden, oppassen, beschermen'. De waarnemer neemt de dingen en mensen die hem omgeven onder zijn hoede; met zijn blik behoedt en beschermt hij ze. De beslissende vraag is of de blik van de beschouwer helder en ruim genoeg is om een hoeder te zijn. Een verengde blik sluit uit, verkleint en laat slechts binnen wat hem ongevaarlijk

lijkt. Ongevaarlijk is altijd het al bekende, en daarom doet de verengde blik geen ontdekkingen meer.

Ik ging in mijn leven op ontdekkingsreis; de belangrijkste vondsten staan in dit dagboek. Het zijn momenten uit het dagelijks leven, snippers van gedachten, flarden van herinneringen; af en toe een mini-essay, een piepklein verhaaltje, een gedicht. Deze vorm is bewust gekozen.

Ik had verscheidene romans, een kinderboek en een bundel verhalen gepubliceerd, en toen, ongeveer vijftien jaar geleden, was het me niet langer mogelijk verhalende literatuur te schrijven. De literaire vorm 'verhaal' leek me geen geschikt middel om het leven zo af te schilderen als ik het ervoer. Wie verhalen schrijft wekt de indruk consequent te zijn: nadat dit gebeurde, gebeurde dat, en omdat de protagonist dit beleefde, raakte hij in een bewustzijnstoestand die tot een handeling leidde die wederom... Maar maakt die continuïteit deel uit van het gebeuren of construeren we ze achteraf met de wens in ons leven of in dat van de protagonist een zin te vinden? Is ons beleven van de wereld niet veel complexer, niet-lineair, een gebeuren dat op meer niveaus tegelijk plaatsvindt en waarvan de vele facetten door ons meestal slechts onvolledig waargenomen worden? Toen de fysicus Bernhard Schiekel me de fundamentele inzichten van de kwantumfysica uitlegde, deed hij een uitspraak waarvan ik direct wist dat die mijn beleving van de wereld en mijn soort literatuur beschreef: 'Steeds opnieuw springen zogenaamde "virtuele" deeltjesvelden uit het vacuüm te voorschijn, stuiten op de "reële" deeltjesvelden van onze ruimte-tijd en vallen dan weer terug in het vacuüm.'

Steeds opnieuw licht het ogenblik op en onthult bliksemsnel een heel klein stukje wereld; er opent zich een samenhang die tevoren niet werd bemerkt. Misschien straalt ook de wereld wel altijd en ben ik het slechts die het niet bemerkt?

Om het oplichten waar te nemen moet ik me er dus op voorbereiden: ik heb een geest nodig die bereid is te ontvangen, een van zorgen, gepieker, verlangens en herinneringen vrije geest, waar het ogenblik van een vallende ster direct in kan binnendringen.

Een mogelijkheid om de geest op het binnendringen van het onverhoedse voor te bereiden is voor mij de zenbeoefening. Zen verandert de wereld niet, het manipuleert het ogenblik niet te onzen gunste, het verbetert niets en niemand, ook niet degene die zen beoefent. Zen leert waarnemen – en dat is heel veel. Maar is dat waarnemen en plotseling duidelijk worden van samenhangen niet eenvoudig slechts subjectief en bijgevolg een zuiver persoonlijk gebeuren zonder algemeen geldige waarde?

De schrijver Wilhelm Genazino schreef eens dat hij zag hoe zijn eigen waarneming uit een willekeurige verzameling voorwerpen een prachtige jumelage van dingen maakte: 'een mysterie waarvan ikzelf het middelpunt was'.

Iedereen voegt bij het kijken samen wat tevoren niet verbonden was; alleen de kunstenaar doet het bewust. De eigen blik is volledig subjectief door de eigen levenservaring gevormd en daarom is het ik dat zich de drager van die blik voelt, steeds 'in het centrum' van wat het ziet. Elk ik dat kijkt ervaart zich op deze wijze als middelpunt van zijn wereld. En toch is het juist de eigen blik die, als hij goed genoeg kijkt, het algemeen geldige onthult.

James Joyce zei eens over zijn eigen besluit om schrijver te worden: 'Ik ga voor de miljoenste keer de werkelijkheid van de ervaring tegemoet.'

De werkelijkheid van de ervaring is niet hetzelfde als een voor iedereen invoelbare bewijsbare realiteit. Integendeel, het is een hoogst subjectieve categorie, en wie er zich in beweegt zegt ook netjes 'ik' en verbergt zich niet achter een

vaag 'men' of een duidelijk zakelijke taal. Ervaring kan altijd slechts door een enkeling worden opgedaan. Daarom staat ze buiten juist of onjuist, waar of onwaar. Ervaring *is* en de opgave van schrijver of kunstenaar *is*, het zijn taal of beeldtaal zo fijnzinnig en nauwkeurig af te stemmen dat ze de ervaring een gestalte verleent. Dan zal iets verbazingwekkends blijken: in de gestalte van de kunstzinnig gevormde persoonlijke ervaring komt de lezer en beschouwer zichzelf tegen. Van iets wat tevoren door hem misschien slechts vaag vermoed werd, wordt hij zich nu bewust. Wat de dichteres Hilde Domin over het gedicht schrijft, geldt voor elk kunstwerk: 'De genoemde ervaring komt de mens als iets objectiefs voor en wordt op een nieuwe manier voltrokken: als wat hem het meest eigen is maar wat ook anderen overkomt, hem met de mensheid verbindt in plaats van hem ervan af te zonderen. Hij wordt erbij betrokken en ook hij wordt bedoeld.'

Ik ben met dit dagboek de werkelijkheid van de ervaring tegemoet gegaan en je ziet al aan de formulering: aan het bereiken van welk doel ook ben ik niet geïnteresseerd. Af en toe stel ik een vraag zonder een antwoord te verwachten. Ik vraag alsof ik op een klankschaal sla en blijf luisteren naar de toon die ik met het slaghout heb voortgebracht. Niets anders dan dit: luisteren. Wanneer ik goed genoeg luister, gebeurt er iets in mijn geest. Ook dat heeft zen me geleerd.

Wat blijft er dus over van mijn jarenlange zenbeoefening? Misschien het besef dat een tempel geen spits dak hoeft te hebben en een kerk geen kruis, omdat een heilige plaats door onze blik ontstaat, overal, altijd. Misschien blijft er een geur. Een stemming. Een avondwolk die van de ondergaande zon een kleine roze buik cadeau gekregen heeft. Een lied op een zomeravond, gezongen door een onbekende vrouw achter

de struiken in de tuin van de bureu. De weg van een vlieg op een vensterruit. Wilhelm Genazino zegt: 'In de dingen zit magie, in de dichters zit magieverwachting.'

Wat blijft is de verwondering over de onverwoestbare aanwezigheid van de magie.

Maart

*Maar hoe het geluk uit te houden
dat ons in een onbewaakt moment
onder de huid geplant wordt
moge het ons slijpen
preciezer en scherper
dan de pijn*

Op de top van de grote spar, daar waar die zo dun is dat hij bij het kleinste zuchtje wind heen en weer wuift, laat zich al dagenlang een roek neer. Komt als een plumpe zwarte schaduw aangevlogen en landt heel trefzeker. De kruin buigt zich niet, de kraai beweegt zich niet.

Zo over het niets te kunnen zweven, gracieus en roerloos. Eenmaal op roepafstand van de grote verlichten zijn, want verlichten schijnen als roeken boven sparrentoppen te kunnen zweven, ze zijn '... ten diepste leeg en licht, rein en rond en prachtig.' Zo zei in elk geval zenmeester Hongzhi Zhengjue in de elfde eeuw.

Maar wat zou dat voor een leven zijn: een leven zonder gewicht? Zonder de zwaarte, de duisternis en het gevaar elk moment neer te storten? Voel je jezelf dan eigenlijk nog wel als het leven gewichtloos is?

En toch zou ik een keer over het niets willen zweven. Bevallig en roerloos. Misschien dan wanneer alles al bijna voorbij is. Wanneer alleen nog het opvliegen rest, want wie eenmaal vliegt wil nooit meer terug.

Nee, die wil nooit meer terug.

Ze stierf op een warme namiddag in maart. Toen het bericht kwam dat ze in het ziekenhuis lag en de volgende dag wel niet meer zou halen, dacht ik: dat is typisch voor haar, als het mooi werd ging ze altijd weg. Ik nam de nachttrein, 's morgens om negen uur was ik daar.

De stad waar ik opgroeide ligt in een rivierdal. Uit het vochtige weideland kan, vooral in het voorjaar en de herfst, 's ochtends een wattige mist opstijgen, die een vreemdeling

onoplosbaar voorkomt. De schijn bedriegt. De taxi stopte voor het ziekenhuis, ik liep door de zachte mistlucht naar de ingang en wist dat het een mooie dag zou worden.

Ze lag op de afdeling intensive care. Ik had altijd het idee gehad dat het begrip 'intensief' in dit verband niet alleen betrekking had op de aard van de verpleging maar ook op het tempo, het niveau van het rumoer, de bedrijvigheid. Achter de matglazen deur naar de afdeling heerste echter een vredige stilte zoals die soms 's avonds aan zee opkomt voor de zon ondergaat. Ik liep langs open deuren waarachter ik torenhoge wolken van beddengoed zag, waar slangen verdwenen in lichamen die heel erg geslonken waren. Ik zag mezelf opeens door deze kamers dwalen en me over de bedden buigen op zoek naar het gezicht dat ik zo goed kende. Ik zou me, al over het juiste gebogen, weer afwenden, dacht ik, omdat het zo veranderd was. De laatste beslissende ontmoeting tussen ons: misgelopen. Voor de eerste keer sinds het telefoontje van de vorige avond had ik het gevoel geen tijd te mogen verliezen. Ik snelde de theekeuken binnen aan het einde van de gang, waar twee zusters aan het ontbijt zaten. 'Oh, mooi, de dochter is er!' riep een van de twee.

Nog was ik een dochter.

Ze lag aan talloze slangen, infusen druppelden in haar aderen, zuurstof stroomde haar neus binnen en op de monitor zag ik haar hart zigzaggen. Toen ze de ogen opende, wist ik dat ze op me gewacht had. Een instantie in haar had het sterven verschoven, zoals je het begin van een grote conferentie verschuift omdat nog één persoon ontbreekt, de belangrijkste. Haar blik ging langzaam over mijn pullover en rok. Ik had mijn kleding zorgvuldig gekozen, zoals altijd wanneer ik naar haar toe ging, en zoals altijd was ik haar niet elegant genoeg. Ik zag het. En werd bijna gelukkig onder die blik;

ondanks de slangen was die niet veranderd, niets zou veranderen, alles zou blijven zoals het was.

‘Je moet een pensionkamer zoeken,’ fluisterde ze. ‘Maar ik heb toch de huissleutel,’ zei ik.

Waar was haar geest nu thuis? Niet in het bed in de witgepleisterde kamer, maar in de woning waarvan ik de sleutel had ook niet meer. Wist iets in haar dat ze deze woning nooit meer zou betreden?

Ze lag in een tweepersoonskamer, een eenpersoonskamer wilde de ziektekostenverzekeraar niet vergoeden. De vrouw in het andere bed bij het raam leek het sterven naast zich als een persoonlijke belediging te ondervinden. Ze zond een vloed van vloeken op ons af, die met ‘godallemachtig’ en ‘de duivel hale ons’ begonnen, en de man die naast haar bed zat, wierp afkeurende blikken onze kant op en drukte zich in de uiterste hoek alsof het sterven besmettelijk was.

Mijn moeder was een terughoudend mens. Ze had een publiek en een privégezicht, en ik herinner me niet dat ze die twee ooit door elkaar haalde. In de omgeving van Beieren, waar ze na haar vlucht terechtgekomen was, werd iemand die niemand uitnodigde en bij niemand op bezoek ging voor arrogant gehouden. En deze vrouw, die ook achter gesloten deuren onberispelijk gekleed was, moest hier in het voor haar overweldigend grote gezelschap van twee vreemde mensen sterven in een ziekenhuishemd dat van achteren open was. Wat weliswaar niemand zag, maar iedereen wist. Ik belde en vroeg de afdelingsarts te spreken. Tien minuten later werd de vloekende vrouw de kamer uit gereden.

We waren weer met zijn tweeën, zoals we het een leven lang gewend waren.

Het werd middag, het werd avond. Af en toe kwam een arts, af en toe een zuster. Ze kwamen rustig binnen en gingen zachtjes weer weg. Er was niets meer te doen, er was niets

meer te zeggen. Buiten de stralende voorjaarsdag, het gejubel van de vogels. In de tuin van het ziekenhuis zag ik mensen in de zon bij elkaar zitten. Ze maakten plannen voor de zomer, ze bespraken hun kleine dingen, die zo belangrijk schijnen zolang het leven zonder vragen is.

Mijn moeder zou nooit meer een schoenwinkel binnengaan om een paar pumps te kopen, zilverkleurig misschien, omdat ze die nog niet had. Ze zou nooit meer verhuizen, geen nieuwe stad meer leren kennen, geen nieuwe mensen. Ze zou niet meer van een man houden, geen kind meer krijgen, en geen Hongaarse goulash met kleine stukjes augurk meer koken, waar ze veel te veel chili in deed, wat haar nooit meer zou gebeuren. Ze zou geen nieuwe bril meer nodig hebben, geen nieuw ondergoed, geen nieuw beddengoed, geen kopjes en borden. Ze zou nooit meer het balkon opgaan om naar de stand van de maan te kijken, en nooit meer haar dochter opbellen om te zeggen: 'Hij staat precies boven de nok van het dak en is bijna vol.' Nooit meer zou ze haar huisdeur openen, haar mantel aan de kapstok hangen, uit de schoenen glippen en in de keuken koffiewater opzetten. Haar groenachtige bank en de met notenhout ingelegde kast zou ze nooit meer terugzien, nooit meer uit de van een karinge erfenis van haar peettante na de oorlog gekochte rafelige glazen met gouden bolletjes drinken. Nooit meer zou ze in het na de dood van haar man, die niet mijn vader was, veel te grote tweepersoonsbed liggen.

Ik keek toe hoe ze ademde en dacht: waarom zou ze dat toch eigenlijk blijven doen, alleen omdat dit leven wordt genoemd en leven als wenselijk wordt beschouwd. Terwijl nu toch iets nieuws op haar wacht, dat niet slecht hoeft te zijn omdat het dood heet. Spreekt het christendom niet van het paradijs, en hoopt elke boeddhist niet in het Zuivere Land herboren te worden? Ik wenste op dat moment heel

erg dat mijn moeder, langs welke weg dan ook, naar het Zuivere Land mocht reizen. Ik stelde me voor dat daar geen oorlogen bestonden, geen vlucht uit Frankfort aan de Oder, geen verlies van bezittingen in een regen van bommen. Geen vluchtelingenbestaan in Beieren, geen buitenechtelijk kind en geen mannen die vrouwen verlaten. Geen geldnood, geen onvervulde verlangens, geen jaloezie in de familie en geen pancreascarcinoom. Geen dood.

Wanneer iemand die je na staat op reis gaat, geef je hem iets mee. Een pakje proviand bijvoorbeeld, een mooi boek, wat snoepgoed. Misschien alleen uit angst door de reiziger direct vergeten te worden zodra beiden hebben opgehouden naar elkaar te wuiven. Je bent dan in elk geval nog aanwezig in het leven dat zich met de snelheid van de wind van je verwijdert. In de vorm van een boek, een reep chocola.

‘Ik zal iets voor je zingen’, zei ik.

Mijn repertoire was beperkt, ik kende vooral de songs van Bob Dylan en Joni Mitchell, en die zouden haar niets zeggen. De wandelliedjes uit mijn kinderjaren, die we tweestemmig op weg naar het zwembad hadden gezongen, waren ook niet echt passend (*Wildgänse rauschen durch die Nacht / Mit schrillum Schrei nach Norden...*). *Ich weiss nicht was soll es bedeuten* leek me niet zo geschikt, en *O du fröhliche* kwam helemaal niet in aanmerking.

‘Ik zing voor je *Schlafe mein Prinzchen*’, zei ik.

Het raam stond open, de vogels jubelden. Op de gang werden knerpend eetwagens voorbijgereden. *Wer is beglückter als du, nichts als Vergnügen und Ruh*. Ergens achter de bomen jankte de sirene van een ziekenwagen. *Spielwerk und Zucker vollauf, und auch Karossen im Lauf, alles besorgt und bereit*. Speelgoed en suiker, dat had ze nodig gehad, dacht ik. Deze halve wees die nergens thuis was. *Das nur mein Prinzchen nicht schreit*. Je had voor haar, die nooit kon slapen, een wie-

gelied kunnen zingen. In elk geval ik had voor haar, dacht ik, een wiegelied moeten zingen. En ik wist niet of het feit dat er voor mezelf geen gezongen was, als verontschuldiging kon doorgaan.

Ik hield op. De infusen blubberden door de slangen, over de monitor liepen lichte golven, zoals 's avonds als de zee zich terugtrekt en het strand heel breed en leeg wordt. Toen was er opeens een licht en ik draaide mijn hoofd om, om te zien waarom de zon in deze kamer op het noorden scheen. Geen zon. Ik keek op de monitor. Geen golven meer.

En alles vol licht. De hele kamer vol licht.

Vele jaren na deze dag kreeg ik *Het Tibetaanse dodenboek* van Sogyal Rinpoche in handen. Ik las over de 'eminente beoefenaren', deze voorbeeldige yogi's en yogini's die hun leven wijden aan de oeroude, tot in de kleinste details uitgewerkte beoefening van Dzogchen, om op het ogenblik van de dood de 'uiteindelijke bevrijding' te ervaren. Ze worden met al duizenden jaren beproefde rituelen op hun sterfbed begeleid, want de atmosfeer op het ogenblik van de overgang naar de dood moet harmonisch zijn. En om te verhinderen dat ze kort voor de bevrijding niet toch nog het Zuivere Land mislopen en door een spoor van gehechtheid in de geest nog eens in deze wereld terugkomen, dus wedergeboren moeten worden, spreekt de begeleider op het beslissende moment de woorden: 'O eerwaardige! De fundamentele lichtheid wordt nu duidelijk. Herken haar en rust in de essentie van je beoefening.'

Ach, zit dat zo. Ik zette het boek terug in de kast.

Mijn moeder was geen yogini. Wat in de Himalaya gepraktiseerd werd interesseerde haar niet, ze had genoeg met zich-

zelf te stellen. Haar leven was getekend door verlies. Met God wilde ze niets te maken hebben ('Hij heeft immers nooit iets voor mij gedaan'), en naar de kerk ging ze niet meer sinds de evangelische stadsdominee had geweigerd de vader van haar buitenechtelijke kind in het doopbewijs op te nemen ('De kerk steunt geen zondige relaties'). Mijn moeder heeft geen minuut van haar leven met gebed of meditatie doorgebracht. Geen hoogontwikkelde lama heeft aan haar bed de belangrijke phowa-ceremonie voltrokken, er was slechts de armzalige sopraan van haar dochter en een kinderlied.

En een kamer vol licht.

Toen de Gyalwa Karmapa, een van de hoogwaardigheidsbekleders van het Tibetaans boeddhisme, in 1981 stierf, schreef een van zijn leerlingen: 'Voor alle aanwezigen was zijn dood een onvergetelijke inspiratie.' Wat hij niet vermeldde was de overweldigende vreugde van hen die op dat moment aanwezig mochten zijn. Een vreugde die het leven verandert.

Natuurlijk is dat allemaal alleen mijn eigen ervaring. En soms, bij voorkeur op lange winteravonden wanneer de storm om het huis raast, vraag ik me af hoe dat eigenlijk voor mijn moeder is geweest. Het was er toch, zij moet het toch ook... Zeker zal zij... het toch ook zo hebben beleefd?

Ik zal het nooit weten.

Ik vertel hier alleen wat ik gezien en beleefd heb. Ik leid er geen enkele theorie uit af, heb er geen overtuiging door gekregen, de gebeurtenis noch in boeddhistische noch in christelijke begrippen proberen te verklaren. Een christen had misschien gezegd dat hij God had ontmoet; een boeddhist had misschien een blik in het nirwana geworpen. Een

christen zou getroost zijn, omdat de geliefde overledene tot het eeuwige leven was ingegaan; een boeddhist zou getroost zijn, omdat de geliefde ooit wedergeboren zou worden – of misschien de gedwongen wedergeboorte voor altijd had kunnen beëindigen. Ik heb respect voor al die overtuigingen, ik deel ze alleen liever niet. Ik heb niets anders dan mijn bescheiden werktuig van de aandacht en mijn taal, en beide zijn hopelijk fijnzinnig en nauwkeurig genoeg om dat wat je niet kunt bewijzen waar te nemen en mede te delen. Niet als verklaring maar als verdichte ervaring.

DE BESCHADIGDEN EN DE ONBESCHADIGDEN

De pastorie was een eenvoudig huis. In de gang stapte ik over plastic speelgoed en verspreid liggende exemplaren van kleine schoentjes, van pantoffels tot bergschoenen. Aan het einde van de gang stond een deur open, en toen ik over een piepkleine gummilaars struikelde, begon er, alsof mijn voet een sirene had aangezet, een kind te huilen. Een vrouw riep: 'Hou onmiddellijk op met dat theater!' De dominee sloot haastig de deur.

'We hebben kinderen,' zei hij.

'U hoeft zich voor uw kinderen niet te verontschuldigen,' zei ik.

Misschien hield hij de aanwezigheid van kinderen bij een begrafenisgesprek voor ongepast, en ik vroeg me af of voor een dominee leven en dood niet bij elkaar moesten horen, het ene niet denkbaar zonder het andere, en allebei gelijkwaardig. Een voortdurende stroom van energie door de tijd, een stroom die er alleen voor ongeoefende ogen als komen en gaan uitziet. Aan de muur van de gang hingen houten kleeftakken en elke haak droeg een naam. De matglazen ruit